

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers,
research institutes, and various content providers

Source: Slovo o

Reflections on

Location: Bosnia and Herzegovina

Author(s): Mirzana Pašić Kodrić

Title: PUTOPISNI PROSTORI ZUKE DŽUMHURA
ZUKO DŽUMHUR'S TRAVEL SPACES

Issue: 5/2022

Citation style: Mirzana Pašić Kodrić. "PUTOPISNI PROSTORI ZUKE DŽUMHURA". Slovo o 5:611-621.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1093573>

Mirzana PAŠIĆ KODRIĆ

UDK 821.163.4(497.6).09 Džumhur Z.

Izvorni naučni rad

PUTOPISNI PROSTORI ZUKE DŽUMHURA

SAŽETAK

Za razumijevanje Džumhurovog putopisnog prostora, odnosno načina na koji Džumhurovi putopisi prerastaju u priču i izlaze iz okvira klasične putopisne proze, neminovno je razumjeti prostore njegovih putopisa. Kraj 19. i početak 20. stoljeća donio je velike pomake i temeljne promjene na svim žanrovskim poljima književnosti. Tradicionalno razumijevanje književnosti kao "lijepa književnosti", ako je insistiralo je na trijadnom sistemu književnih rodova s podjelom na epiku, liriku i dramatiku, polahko je počelo gubiti svoj smisao upravo ustupajući mjesto hibridnim žanrovskim transformacijama i kada je riječ o romanu i općenito književnosti, a ne samo o putopisu. Time je, kada je konkretno o putopisu riječ, putopisna književnost proglasila tzv. eru "kraja pukog putovanja" i tradicionalnog poimanja onog što je nekada možda i bio putopis, i započela eru putovanja kao bijega u prostor teksta, *p r o s t o r* priče i pričanja, daleko od otuđenosti i tjeskobe realnog svijeta, uz iznimno hibridnije diskurzivne transformacije u kojima je, upravo u nepreglednom žanrovskom preplitanju, gotovo nemoguće definirati poetiku putopisa.

Ključne riječi: Zuko Džumhur, putopisni prostori, priča i pričanje

Unatoč tradicionalnoj percepciji putopisa, zanimljivo je da su pojedini i putopisci mnogo ranije postali svjesni i fikcionalnog karaktera putopisa, insistirajući upravo na, prije svega, subjektivnoj priči i čarolijama pričanja u putopisima, a samim tim i drugačijom percepcijom putopisnog prostora. O tome odlično svjedoči predgovor Charlesa Dickensa iz knjige

Američke napomene za opće kretanje (1883), a riječ je o putopisu koji opisuje njegov put u Sjevernu Ameriku od januara do juna 1842. godine.

Moji čitatelji imaju mogućnosti suda za sebe o tome da li su utjecaji i tendencije prema kojima sam ja bio nepovjerljiv u Americi imali, u to vrijeme, ikakvu stvarnu prisutnost osim u mojoj mašti.
(Dickens 1883: 1)

Da bi se što bolje shvatio i upotpunosti iskazao tradicionalni paradoks ideje da je putopis stručna i zabavna literatura koja opisuje nove prostore, dovoljno je samo uporediti “dvije istine o istom prostoru” dva različita putopisca – Jovana Dučića i Zuke Džumhura, a u čijim putopisima je na dva potpuno različita načina, opisan i doživljen isti grad Kairo. U Dučićevom putopisu Kairo je doživljen kao grad smrti i utopije.

Ali pored svih neprestanih prikaza na zemlji i hiljadama fantoma ognja na Nilu, Egipat ostaje pre svega zemlja smrti. To je smrt koja stvarno ispunjava svaki deo ovog prostora, i svaki trenutak pustinjskog vremena. Smrt se ovde na svakom koraku ispreprečila između sveta i čoveka: smrt tiha, resignirana, bezmerena, osunčana. [...] Ali i pored večite opsesije smrti, ovde je i vera bila velika utopija čovekova. (Dučić 1969: 313-314)

U putopisu *Ljetni dan po podne* Zuke Džumhura Kairo je grad života i opće razdraganosti.

Tek pred zalazak sunca mnogi od ovih sirotih ljudi počnu ozbiljnije da misle na zasluženi mir i odmor. I tada nastaje prava seoba naroda, invazija i zaposjedanje svih zelenih površina u gradu. Skverovi, travnjaci i trotoari pretvaraju se u ljudski mravinjak. Stotine i hiljade ljudi, uglavnom u impozantnoj porodičnoj formaciji sa tucetom djece, svastika, pašenoga (i kakvih sve zamršenih rođaćkih kombinacija) kreće prema obalama Nila, centru grada, gradskim perivojima. (Džumhur 1991a: 132)

Iako se, svakako, mora uzeti u obzir činjenica da Džumhur i Dučić nisu putovali u Kairo u istim vremenskim okvirima, ipak ostaje uvjerenje da je riječ o posve suprotnim doživljajima jednog te istog grada,

SLOVO O MOSTARU

tj. putopisnog prostora, posebno uzevši u obzir mjesto u koje se prvobitno i putuje zbog njegove bogate historije, a čija bi "naučnost", ako je "putopis i naučna literatura koja educira", trebala biti makar slična. Kompariranjem dva navedena putopisa željela se skrenuti pažnja da u južnoslavenskim književnim okvirima, ali i generalno u svjetskoj literaturi tradicionalno shvaćen, putopis je, nažalost, ponekad tumačen i kao žanr koji je služio kao zamjena za naučno znanje ili istinsko razotkrivanje ličnih stavova, mišljenja i sklonosti putopisca. Svakako da je takav vid tumačenja putopisa rezultirao izvjesnim netačnostima, ograničenostima i zadatim "zadaćama" putopisa koje nisu, nažalost, proizvele samo čitav niz individualnih i kolektivnih, aktivnih te potencijalnih nerazumijevanja, već su doprinijele i marginalizaciji pitanja njegovog žanrovskog određenja, njegovog proučavanja te, možda i nesvjesno, jasno ograničile njegov pristup čitalačkoj populaciji kao i "doživljaju" oličenim ne/sklonostima autora putopisa koji su se, tradicionalno shvaćeni, uvijek poistovjećivali s pripovjedačima svojih putopisa. Time se uporno proizvodilo vlastito "mišljenje" čitaoca o autoru, ne/simpatiziranje u vezi s njegovim stavovima, mišljenjima, uvjerenjima isl., uporno se, dakle, stavljao akcenat na autora ili puki geografski opis prostora, umjesto na sam tekst i mogućnosti koje on nudi. I onda, svakako, postavlja se pitanje šta je otvorilo vrata savremenijem shvatanju i definiranju putopisa kao književnog žanra i gdje se počinju na tradicionalnim obrascima javljati nove i modernije ideje o putopisnoj književnosti općenito? Njih je svakako moguće pronaći najprije poredbom tradicionalnih putopisa s novijim putopisima koji se međusobno uveliko razlikuju, a te razlike su i u činjenicama da je do 20. stoljeća skoro cijeli svijet "posjećen" i gotovo u potpunosti otkriven uz dokumentiranje svega viđenog putem televizije ili fotografije, a različita prijevozna sredstva postala su neminovan način svakodnevnog modernog života.

Na našim južnoslavenskim prostorima pojavom mlade građanske klase, zahvaljujući njezinoj pokretljivosti i vitalnosti, poraslo je i interesovanje za puteve, saobraćaj i uopće komunikacijske veze, a time i moderniji opisi putovanja. (Beljan 2011: 6)

Međutim, upravo 19. i 20. stoljeće, upravo zbog drugačijeg razumijevanja putopisnog prostora, bitće prekretnica u kojoj se putopis sve više okreće najprije autobiografiji, ali i eseju i reportaži. Općenito pomatrano, cjelokupna književnost osobito 20. stoljeća poprima drugačije vizije putovanja, a samim tim i putopisnog prostora.

Iako je doba putovanja radi otkrića odavno prošlo, popularna geografija često zadržava oblik putopisa (travelogue) – kao u člancima o dalekim ljudima i mjestima u časopisu Geographical isl. (Crang 2008: 64)

S druge strane, postmodernoj kritici sve su to omogućili vrsni putopisi te njihovi, u širem kontekstu, značajni autori te se spomenutoj vrsti tekstova, konačno, uspjelo prići s dozom većeg uvažavanja i uvijek novih mogućnosti interpretacije, a danas je čak moguće čitati i putopise iz univerzuma (usp. Mateo: 2016). Jedan od ključnih pojmova za shvatanje prirode prostora putopisnih tekstova Zuke Džumhura, ponajviše u smislu njihovog približavanja drugim književnim žanrovima te u smislu razumijevanja njihove žanrovske “graničnosti” jeste pojam dotematizacije, a koja podrazumijeva tipove znanja ili obavijesti kojima se nadograđuje osnovno putopisno izlaganje (usp. Duda, 1998: 134). Naime, kada se neupućeni čitalac odluči na čitanje Džumhurovih putopisa, on, možda, očekuje jasno prezentirane podatke o tome koje je konkretne države i gradove ili, u najširem smislu govoreći, mjesta Z. Džumhur pohodio te šta je konkretno u geografsko-civilizacijsko-kulturalnom smislu obuhvaćeno njegovim putopisima. Odgovor na naznačeno pitanje u prvi mah je vrlo jednostavan već i pri letimičnom pogledu na Džumhurov niz putopisnih knjiga te njihove naslove: *Pisma iz Azije, Pisma iz Afrike i Evrope, Adakale*. No, odmah do navedenih naslova stoje i: *Nekrolog jednoj čaršiji, Putovanje bijelom lađom, Hodoljublja*, gdje se automatski ruši površna zamisao da se lahko sistematski može ući u geografsko-civilizacijsko-kulturalni trag autorovim putopisima. Ako takav čitalac krene dalje u čitanje Džumhurovih putopisnih knjiga, stvar postaje još kompleksnija, jer susreće se i s naslovima kakvi su

SLOVO O MOSTARU

Mostar, Avganistan, Stocholm itd., ali i *Putovanje po besmislu, Na ćilimu leti starac, Taban koji se smeje, Hiljadu i jedna tuga* itd. O intenzivnosti procesa dotematizacije, dakle, u Džumhurovom stvaralaštvu, najjednostavnije govoreći, svjedoče i naslovi njegovih putopisnih priča, vrlo rijetko naslovljenih po mjestu koje pripovjedač tog putopisa pohodi (*Juksek-kaldrma, Džambaz-tepe* i sl.), naspram dotematiziranih poetski oblikovanih jakih pozicija teksta – naslova poput *Kamen crnog sjaja, Pijesak i zvijezde, Čistači obuće* i sl. Dakle, putopisne priče Zuke Džumhura do te mjere obiluju dotematizacijama da se čitalac s vremena na vrijeme, zaveden čarolijama priče i pričanja, gotovo nesvjesno upravo “dotematiziran izgubi”, zaboravljajući mjesto i geografski prostor datog putopisa, jer da bi se ciljano u procesima čitanja moglo fokusirati tek na to odakle su sve Džumhurove putopisne priče napisane samo u jednoj putopisnoj knjizi, gotovo je neminovno ciljano praviti bilješke u vidu mapa mjesta koja su posjećena. I taj “dotematizirani” čitalački dojam priče praćene neiscrpim, izrazito bogatim dotematskim cjelinama ili tek usputnim dosjetkama, anegdotama i sl. uvijek je jači, zanimljiviji i ljepši od pukog mjesta, grada ili države iz koje je putopisna priča ispričana. U tom smislu, ako bi se uopće Džumhurove putopise pokušalo svrstati u određeni književni žanr, svakako da bi oni predstavljali male iznimno dotematizirane putopisne priče intimnog karaktera, tekstove fiktivno-faktivne prirode, naglašene edukativne orijentacije i s obiljem historijskih podataka, ali i bizarnih ili na neki drugi način neobičnih detalja, što je sve gotovo redovno praćeno humorom. Sve to ostvareno je na način vidnih primjesa višegraničnih utjecaja svih ostalih “mješovitih vrsta”: i umjetničke reportaže, i biografije, i autobiografije, i memoara, i dnevnika, i eseja, ali djelimično i naučne proze te svih oblika koje ona podrazumijeva (bilješka, članak, rasprava, studija i sl.), kao i nedvojbenih, “stabilnih” (iako danas ipak sve također hibridnijih i otvorenijih) književnih vrsta, poput pripovijetke, pa čak i poezije. Upravo u ovakvom pristupu tumačenju Džumhurovih putopisa otkriva se i vrlo dominantna karakteristika njegovog hibridno dotematiziranog diskursa, gdje putopisnom tekstu, pa čak i onda ako se posmatra najprije

naslov kao jaka pozicija teksta, opis mjesta i druge kulture nije isključivi cilj, smisao i svrha, već samo povod mnogo složenijem fenomenu putovanja kao priče, intimnog subjektivnog pripovijedanja, što je sve ostvareno uz mnoštvo složenih narativnih postupaka u građenju putopisne naracije. No, ipak, uprkos teškom razgraničenju misaone i figuralne dotematizacije, mogli bi se utvrditi i neki dominantni obrasci dotematiziranja u putopisima Z. Z. Džumhura, kao npr. sljedeći:

- Dotematiziranje historijom mjesta koja su predmet putopisnog diskursa;
- Dotematiziranje opisima različitih poznatih historijskih ličnosti, ali viđenim u novoj, drugačijoj perspektivi pripovjedača putopisa;
- Dotematiziranje pričama iz djetinjstva pripovjedača putopisa;
- Dotematiziranje različitim kratkim dosjetkama najčešće humornog sadržaja.

Sve ove dotematizacijske pojave ostvarene su tako da putopisi Zuke Džumhura jesu u konačnici vrlo specifične putopisne priče, kako je naglašeno, pa im tako u nastavku treba i pristupiti, pri čemu se i pojava intermedijalnosti, odnosno odnos crteža i teksta također mogu smatrati i dodatnim dotematizacijskim fenomenom. Tako u priči *Kasaba na granici*, koja bi mogla predstavljati reprezentativni obrazac za naratološko proučavanje niza sličnih putopisnih priča ovog autora, Džumhur hronološki započinje pripovijedanje u Jedrenima, koje je u odnosu na radnju date priče prvi put vidio na zemljopisnoj karti prije dvadeset godina, pa kasnije, opet u odnosu na vrijeme radnje u priči, Jedrena se sjeća samo kao pitanja na maturskom ispitu prije petnaest godina, pa opet "docnije" u kafani. Kao glavni protagonist pripovijedanja i autodijegetički pripovjedač, gotovo u formi memoara, iz navedenog diskursa Džumhur prelazi u iznošenje njemu zanimljivih detalja iz historije Jedrena, gdje putopisno *in medias res* napušta prethodni autobiografski diskurs priče te sebe kao glavnog protagonista, približavajući diskurs pripovijedanja kratkoj umjetničkoj reportaži koja

SLOVO O MOSTARU

je više kratki “nativni bljesak fotografije” iz života Fana Nolića negoli slika u kontekstu onoga što bi predstavljala umjetnička reportaža.

Iz Jedrena je poreklom i njegovo preosveštenstvo i ekselencija Fan Noli, mitropolit pravoslavni i državnik albanski koji se dugo nosio s našim radikalima i svojim deficitom i slao telegrame Lenjinu i Vilsonu, a posle u Draču obrijao bradu i na talijanskoj lađi – bez mantije i otadžbine – bežao ispred kralja Zogua, kačaka i Pašića, čak u Ameriku da tamo piše sonete, i predaje muziku na nekom čuvenom univerzitetu. (Džumhur 1991b: 19)

Uopćeno posmatran, Džumhurov homo-autodijegetički pripovjedač koji je ujedno i glavni lik većine njegovih putopisa, veliku inspiraciju za svoje putopisne priče pronalazi u djetinjstvu i reminiscencijama iz prošlosti. Za njega je slika mjesta koje pohodi često inskribirana preko vlastitog doživljaja i/ili sjećanja na ljude, predmete, događaje te podneblje iz kojeg potječe, i on će u tom smislu prikaz stvarnosti u priči u odnosu s prikazom njemu “realne” putopisne stvarnosti koju posmatra često realizirati upravo na taj način. U knjizi *Nekrolog jednoj čaršiji*, pohodeći Jedrene, Bursu, Zlatni Rog, Džumhur, zapravo, priča i priču sjećanja na svoje djetinjstvo, a sve novo što vidi samo je znatiželja razdraganog dječaka i ushićenog putopisca koji otkriva novi čudesni svijet o kojem je nekada tek maštao, i to uvijek nanovo upoređujući ga s vlastitom prošlošću. Tako će se pri šetnji istanbulskim Zlatnim Rogom sjećati požara u Sarajevu u kojem je izgorio Kolobara han, gdje je njegov stari adžo imao dućan.

Adžo je imao smešan mali dućan u jednom ćošku starog hana. Njegov dućan više je ličio na poveći sanduk za šećer ili neko limeno posuđe nego na radnju u kojoj je romaniskim seljacima amajlijama i čudotvornim zapisima isterivao zle duhove, ograde, demone i šejtane. (Džumhur, 1991b: 47)

Iz ovog odlomka da se otkriti jedan od razloga zašto Džumhurov homo-autodijegetički pripovjedač često u prikazu putopisne priče pribjegava povratku u djetinjstvo, često u izvjesnoj vezi s njegovom majkom, ali i svim onim što svako djetinjstvo nosi. Naime, za Džumhura

je upravo prostor djetinjstva najveća riznica čudesnih događaja i još čudesnijih likova, i upravo ta potreba za pričanjem i maštanjem kroz priču s nestvarnim bajkovitim likovima u datim momentima bitnija je od svega onoga što on zaista vidi na mjestu gdje se nalazi.

Kao što sam naziv zbirke *Stogodišnje* priče govori, u ovoj zbirci Z. Džumhur napustio je oblik putopisnog pisma i u potpunosti se približio obrascu priča u onom najširem značenju svega onoga što ovaj prozni oblik podrazumijeva, koje bi – čini se – uvjetno moguće bilo nazvati pričama s motivima historijskih putovanja, putnika i različitih avantura iz prošlosti Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske okupacije. Zanimljivo je također spomenuti da ove priče nemaju naslove već svaka priča predstavlja zasebnu cjelinu s tipski sličnim počecima: *Da potoci pamte...*, *Potoci nemaju pamćenja...* itd., čime heterodijegetički pripovjedač jasno stavlja do znanja da je riječ o pričama iz prošlosti, zbivanjima koja su se “nekada dogodila” te ih “ne treba zaboraviti”, a koje u ime potoka Šumeće pripovijeda pripovjedač.

*Potoci nemaju pamćenja. Slike ljudi i stvari koje plivaju po njima
brzo i nepovratno potonu na dno zelenih virova i pomru u tami
hladne vlage.* (Džumhur 1991c: 5)

Međutim, ono što svakako ne treba ignorirati, pogotovo u okvirima teme ovog rada, jeste to da ove priče predstavljaju autorov poetički obrat u odnosu na oblik putopisnog pisma. Naime, u putopisnim pismima najčešće homo-autodijegetički pripovjedač pripovjedni iskaz tek formira na osnovu “izvještavanja” s lica mjesta koje je putopisom obuhvaćeno i time, zapravo, stvara priču, pri čemu čitalac, zapravo, zaključuje da taj pripovjedač veoma malo “realno” opisuje mjesto u kojem je. Dakle, u putopisnim pismima Z. Džumhur žanrovski se približava priči preko putopisa. S druge strane, u *Stogodišnjim pričama*, koje žanrovski nisu putopisi, Džumhur se, pak, približava nečemu što bi se moglo nazvati historijskim putopisnim pričama. Dakle, u oba slučaja, riječ je o literaturi s motivima stalnih ljudskih kretanja, putnika i putovanja, žanrovski drugačije koncipiranim, ali s veoma sličnim, gotovo istim univerzalnim

SLOVO O MOSTARU

motivima prostora, stalnih ljudskih putešestvija i migracija, bilo kroz “sadašnjost” u odnosu na pripovjedni iskaz, bilo kroz “prošlost”. U oba slučaja, pripovijedanje je praćeno vizuelnom opremom – graphicima Z. Džumhura, koji su to i zato da se tekst što bolje ispriča i doživi, osjeti i zaokruži kroz sliku čak i očima čitalaca.

Dakle, prostori Džumhurovog prikazivanja proputovanog uvijek prerastaju u putopisnu priču, priču o proputovanom, priču s putovanja, tj. najzad u priču kao putovanje. A u toj priči podjednako se može putovati najrazličitijim i najnepredvidljivijim putevima, prostorima i putanjama, i materijalnim prostorom, ali i prostorom vremena, stvarnosti i mašte. Tako se može vraćati u prostor djetinjstva, kao i u daleke predjele historije, tj. u davno prošla vremena povijesti i pojedinca, i jednog naroda i njegove kulture, ali čak i cijelog čovječanstva. Može se pričati i u priči sanjariti i o onom što se vjerovatno nikad nije zbilo niti će se ikad zbiti, o onom što je praktično nemoguće, sve to na način neodvojivosti pojedinačnog i općeg, ličnog i nadličnog, stvarnog i nestvarnog, tj. upravo onako kako to može biti samo u priči. Zato se i čini da Zuko Džumhur tek preko svojih pripovjedačkih putopisnih alterega postoji na istinski, suštinski način, gotovo izgubljen u prostoru priče i njenoj magiji, u kojoj možda i najpotpunije živi, bježeći od realnosti života i okrutnosti svijeta, opet poput njegove Šeharzade brbljivice. To, uostalom, pokazuju i drugi, neputopisni Džumhurovi tekstovi, čiji akteri-»žitelji« i sami tek u priči i pričanju mogu doći do života, do suštine i neke konačne istine, mada ona za Džumhura nikad nije jedna, već se samo smirila, primirila u jednom trenutku, jer kako bi moglo biti drugačije u šarolikosti svijeta koji svojim okom i još više svojim duhom obuhvata autor.

Džumhurovi pripovjedači putovanjem pričaju priče i gledaju, dakle, i okom i duhom. Zato su putopisi ovog autora i izrazito interkulturalni, pa ako u njima ima neke stvarne avanture, ona bi onda bila ne toliko avantura oka, koliko avantura duha i, najzad, avantura kulture. I tu se ponovo Džumhurov ispriповijedani putopisni svijet ostvaruje u najrazličitijim koordinatama, opet i prostornim i vremenskim, i stvarnim i maštovnim. I opet se priča priča. Ta priča iznenađuje svojom neobičnošću, svojom

drugačijošću, razlikom i slobodom – ona je nekad neobično oštra u svojem viđenju stvari, nekad je neobično blaga i pomirljiva, nekad je britka, nekad nježna, a najčešće je uza sve ovo humorna, s ciljem i razlogom koji nije bitan samo u smislu recepcijske prijemčivosti već, prije svega, u smislu relaksiranja neke vrste interkulturalne napetosti, koja se i u literaturi i u životu nažalost gotovo uvijek javlja u susretu s Drugim i Drugaćijim. A to je, na kraju, i onaj trenutak kad putopisna priča Z. Džumhura kao cjelina postaje i neka nova *magistra vitae*, koja životu i njegovoj šarolikosti uči na način koji je, međutim, bitno drugačiji nego u tradicionalnom razumijevanju putopisa. To je onaj način kod kojeg tradicionalna životna dokumentarnost putopisa nije više nepravedno i neosnovano stavljena u prvi plan, već je to sad njegova literarna vjerodostojnost, čiji je istinski majstor upravo (puto)pisac Z. Džumhur. Sve ovo potvrđuje da putpopisna literatura ima tri dominantne paradigme: oblikovanje identiteta, istraživanje identiteta i prenošenje identiteta (usp. Lipski, 2018: 1), ali u stvaralaštvu Zuke Džumhura zasigurno ih ima još mnogo više.

ZUKO DŽUMHUR'S TRAVEL SPACES

Summary

To understand Džumhur's travelogue space, that is, the way in which Džumhur's travelogues grow into a story and go beyond classical travel prose, it is inevitable to understand the spaces of his travelogues. The end of the 19th and the beginning of the 20th century brought great shifts and fundamental changes in all genres of literature. The traditional understanding of literature as "beautiful literature" which insisted on a triadic system of literary genres divided into epics, lyrics and drama slowly began to lose its meaning just giving way to hybrid genre transformations and also in the novel and literature in general, not just in travel writing. Thus, when it comes to travel writing, travel literature has proclaimed the so-called. the era of the "end of mere travel" and the traditional notion

SLOVO O MOSTARU

of what may once have been a travelogue, and began the era of travel as an escape into the space of text, the space of storytelling, far from the alienation and anxiety of the real world. Precisely in the endless genre intertwining, it is almost impossible to define the poetics of travelogues.

Keywords: Zuko Džumhur, travelogues, story and storytelling

Izvori i literature:

- Beljan, Iva: *Pripovijedanje povijesti*, Synopsis, Zagreb–Sarajevo, 2011.
- Crang, Mike: *Putovanje/turizam*, u *Kulturna geografija*, Disput, Zagreb, 2008.
- Dickens, Charles: *American Notes for General Circulation* (*Američke napomene za opće kretanje*), John W. Lovell Company, New York, 1883.
- Duda, Dean: *Priča i putovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Dučić, Jovan: *Gradovi i himere: Pismo iz Egipta – Kairo*, Biblioteka Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1969.
- Džumhur, Zuko (a): *Pisma iz Afrike i Evrope: Ljetni dan popodne*, Oslobođenje, Sarajevo, 1991.
- Džumhur, Zuko (b): *Kasabanagranici, Nekrolog jednoj čaršiji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1991.
- Džumhur, Zuko (b): *Nekrolog jednoj čaršiji, Nekrolog jednoj čaršiji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1991.
- Džumhur, Zuko (c), *Stogodišnje priče*, Oslobođenje, Sarajevo, 1991.
- Lipski, Jakub: *Travel and Identity: Studies in Literature, Culture and Language*, Springer International Publishing AG part of Springer Nature, Cham, 2018.
- Mateo, Mario: *Alien Skies: A Travelogue of the Universe*, Cognella Academic Publish, Ann Arbor, 2016.